

Romska književnost

DONALD KENRICK

Koliko cest

Vzhodnoevropski Cigani so postali grešni kozli za tegobe postkomunističnih družb; vlade ne store kaj dosti, da bi preprečile napade in pogrome, ki so že postali nekaj vsakdanjega. In če pobegnejo na Zahod, v državah, kjer je stoletja trajajoča diskriminacija manjšin še vedno živa, tudi niso dobrodošli.

Leta 1994 sem kratek članek za *Index* končal z besedami: "Za nekatere [Rome v Vzhodni Evropi] je emigracija morda rešitev, za večino pa mora obstajati upanje, da se socialne in ekonomske razmere v državah, kjer živijo že mnogo rodov, lahko izboljšajo. V nasprotnem primeru ne nadzor vizumov ne meje ne bodo preprečili novega preseljevanja Romov."

Štiri leta pozneje še vedno ni bilo storjenega nič za izboljšanje njihovega položaja, in do novih valov emigracije je že prišlo. Precej več kot tisoč Ciganov iz Češke in Slovaške republike je konec leta 1997 prebegnilo v Kanado, podobno število jih je poskušalo dobiti azil v Veliki Britaniji. Margareta Reiznerova, predsednica slovaškega pisateljskega društva, je zaprosila za zatočišče v Belgiji. Nepretrgani dotok iskalcev azila iz Poljske se nadaljuje; romunski Cigani množično odhajajo na Zahod; in v Britaniji zdaj prosijo za status beguncev Cigani iz tako daljnih dežel, kot sta Uzbekistan in Kazahstan.

Nič ne kaže, da bi rasizem proti Ciganom kaj pojema, in večina novih, demokratično izvoljenih vlad na Vzhodu nima ne volje ne sposobnosti za spreminjanje odnosa in vedenja državljanov. Nekatere se brezupno trudijo, ker vedo, da je vstop v Evropsko skupnost delno odvisen od izboljšanja položaja njihovih romskih manjšin. Voditelji zahodnoevropskih držav si prav nič ne želijo množične priselitve dveh ali treh milijonov Ciganov, ki bi bili pripravljene sprejeti kakršno koli, tudi slabo plačano delo in ki bi se nemara priključili nomadskemu prebivalstvu.

Kronologija nekaterih dogodkov v letih 1994–1997 nakazuje ponavljajoč se vzorec incidentov. Tudi leto 1998 ni bilo izjema:

- Januarja je v romskem stanovanju v Krnovu na Češkem eksplodirala zažigalna bomba; 48-letna ženska je dobila hude opekline. Naslednji mesec so obritoglavci pretepli in vrgli v reko 26-letno Heleno Bihariovo, mater štirih otrok; ženska je utonila.
- Maja so obritoglavci v Orlovi pretepli nekega Roma in ga pustili nezavestnega ležati na cesti, kjer ga je do smrti povozil tovornjak. Junija so pripeljali v bolnišnico 24-letnega Roma, žrtev napada mladega obritoglavca na železniški postaji v Kolinu.
- Na Slovaškem, v Lucencu, je 16. maja starejši Slovak pretepel 16-letnega romskega fanta. Policija primera ni bila pripravljena raziskati.
- Bolgarski obritoglavci so maja v Dupnici napadli ciganske otroke in enega vrgli skozi okno v smrt.

Protiromstvo ni nov pojav. Izraze nasprotovanja najdemo že kmalu po prihodu Ciganov v Evropo. Vsi brez izjeme se povezujejo z njihovo temnejšo barvo kože ali z nomadstvom. Leta 1417 je menih Cornerius poročal o "njihovih neznansko grdih obrazih, črnih kot obrazi Tatarov". Še stoletje prej je Simon Simeonis pisal o Ciganih, ki jih je srečal na Kreti: "Redko ostanejo na istem mestu, nikoli dlje kot 30 dni, ampak spet grejo, kar naprej in naprej in v večni naglici, kot od Boga prekleti."

Ko so se oblikovale evropske nacionalne države, so si skušale zagotoviti etnično enotnost. Cigane so pod grožnjo s smrtjo izganjali. Ko se je to izkazalo kot neučinkovito, ker so jih države, kamor so bili pregnani, pošiljale nazaj, je postala cilj asimilacija. V Španiji in na Madžarskem so prepovedali ciganski jezik, na Portugalskem niso smeli nositi svojih oblačil; v Romuniji so jih ponižali v neke vrste suženjstvo. Vendar nič od tega ni moglo uničiti identitete Ciganov. En razlog za to je bil nepripravljenost večinske družbe, da bi jih sprejela. Obsojeni so bili na življenje v getih zunaj mest ali na večno nomadstvo.

V začetku devetnajstega stoletja še vedno najdemo več kot skrajne predsodke. Na sodišču v Košicah so leta 1924 sodili devetnajstim slovaškim Ciganom, obtoženim kanibalizma (na koncu so jih oprostili). Štiri leta pozneje je kraji nekaj pridelkov s polj v Pubedimu na Slovaškem sledil pogrom proti Ciganom. Vaščani so pobili štiri odrasle in dva otroke, osemnajst pa je bilo ranjenih.

Nacistični režim v Nemčiji je preganjal Cigane z enako silovitostjo kot Jude. Romunija, zaveznica Nemčije, je izgnala več tisoč Ciganov v območja v Ukrajini, ki jih je osvojila, in jih tam prepustila lakoti. Vrnilo se jih je le nekaj tisoč. Marionetna država Hrvaška je v Jasenovcu ustanovila koncentracijsko taborišče, kjer je umrlo več kot 28.000 Romov – več kot v razvpitem ciganskem oddelku v Auschwitzu. Izpričanih je okrog 200.000 smrti in po oceni Mednarodne romske zveze je med drugo svetovno vojno umrlo kakega pol milijona Ciganov.

Pod komunizmom so Cigani teoretično postali enakopravni: z njimi naj bi ravnali kot z vsemi drugimi državljani. To je v praksi pomenilo, da so njihov jezik in kulturo zatrli in da so nomadom pobrali kolesa z vozov. Samozaposlovanje so prepovedali in nagnali Cigane v tovarne, pogosto na neobstoječa delovna mesta. Mlade ženske, ki so želele ostati v skladu z romsko tradicijo do poroke doma, so označili za delomrzne in jih obravnavali kot zločinke.

Komunizem tudi ni storil nič proti splošno uporabljanim besedam ali reklom, ki so podpihovala protiromska čustva. V Bolgariji je bilo pogosto slišati porogljive omembe Ciganov: "Tako se sliši, kot da bi na tvojem koncu govorilo sto Ciganov," sem slišal med nekim telefonskim pogovorom, ko je bila zveza slaba; izraz *ciganka* uporabljajo za preprosto peč, vročo na dotik, *ciganska rabota* pa pomeni "umazano delo". Tudi v vsakdanji madžarščini uporabljajo veliko slabšalnih izrazov, na primer *nem úgy a cigányt* (tako se ne tepe Ciganov), kar pomeni "to ni način za to in to".

S padcem komunizma in svobodo govora, ki mu je sledila, so Romi spet dobili priložnost za vzpostavitev organizacij. Toda svoboda je pomenila tudi svobodo za obritoglavce, da so se lahko organizirali, in svobodo za medije, da so lahko ob vsakem prestopku ali gostilniškem pretepu omenjali, da ga je zakrivil Cigan. Ob odsotnosti oprijemljive judovske populacije so postali Cigani glavni grešni kozli za vse resnične in namišljene prekrške.

Padec totalitarnih režimov je prinesel s seboj gospodarsko krizo vse regije: podjetja so začela odpuščati delavce ali se sploh ukinjati; delavce, ki so živeli v tovarniških stanovanjih, so deložirali. Cigani so bili prvi, ki so morali oditi, saj so bili pogosto najslabše usposobljeni, podjetniki pa so tudi dajali prednost pripadnikom svoje – večinske – etnične skupine. V Lomu v Bolgariji je letos pet romskih delavcev gladovno stavkalo, eden pa se je zažgal. To je bil protest proti neplačevanju nadomestila za brezposelnost v mestu, kjer je bilo kakih 90 odstotkov Ciganov brez dela.

Delo je izgubil tudi velik del večinske populacije in kopiciti so se začele zamere do Ciganov, saj so se nekateri med njimi tačas že oprijeli malih obrti; prodajali so robo, ki so jo sami uvažali, in njihova navzočnost na trgu je postajala opazna. Na Poljskem je pogled na Ciganko v elegantnem plašču ali moškega v velikem avtomobilu že lahko sprožil sovražnost široke javnosti, in žalitve so se včasih sprevrgle v nasilje.

Drugi dejavnik destabilizacije je bila ponovna vzpostavitev zasebne lastnine. Ko so razbili kolektivna in državna kmetijska posestva in vrnilo zemljo družinam prvotnih lastnikov, so Cigani zvedeli, da živijo na zemlji zasebnega lastnika, ki jih namerava nagnati ali jim v najboljšem primeru zvišati najemnino. Novi zemljiški posestniki so bili prerevni, da bi zaposlovali priložnostno delovno silo. Zemljo so obdelovali sami s svojimi družinami in tako so Cigani po vaseh ostali brez domov, brez dela in brez denarja. Mnogi so začeli nabirati neobrano sadje in odnašati les iz gozdov. Pravi paradoks je, da Ciganom očitajo krajo nekaj polen, s katerimi so si ogreli dom, medtem ko so ministri nižjega ranga prodajali prostrana gozdna območja tujcem in spravljali ob tem v žepe velike provizije.

Policija je začela gledati na Cigane kot na nadlogo in Cigani so kot ločena družbena skupina brez zastopnikov v policijskih vrstah ta odnos še poslabševali. Policistom ni bilo do tega, da bi zapirali ljudi, ki so napadali Cigane, tudi kadar so jih identificirali. Zabeleženo je bilo veliko primerov neposredne policijske brutalnosti.

Župan Ustija in Labema na Češkem je, kot so na široko poročali, zagovarjal postavitev zidu po sredini ulice, ki bi delil hiše, kjer so stanovali Cigani, od tistih, kjer so živeli Čehi. Ministru za notranje zadeve v času poročanja še ni uspelo odvrniti mestnega sveta od te namere. Naj spomnimo, da je Usti in Labem domačo mesto Magdalene Babicke, miss Češke leta 1993. Njena največja ambicija je bila, kot je rekla, želja, da bi "očistila češka mesta njihovih temnopoltih prebivalcev".

V položaju, ko so brez dela, ko ne dobivajo socialne podpore, ko nimajo stanovanj in se srečujejo s sovražnostjo, ki vodi v pogrome, je rešitev za Cigane odhod in prošnja za status beguncev v Zahodni Evropi. Edini način, da lahko ostanejo na Zahodu, je prošnja za azil. Ker niso državljani Evropske skupnosti, ne morejo sprejeti plačanega dela, zato je njihova edina alternativa poskusiti ustanoviti majhno podjetje pod pogoji različnih dogovorov v okviru Združenja. V praksi pa zahodni konzulati takih prošenj ne obravnavajo.

Ciganski otroci še vedno doživljajo diskriminacijo na vsakem koraku. Neodvisna poročila iz Češke republike govorijo o tem, kako jih pošiljajo v šole za umsko prizadete, čeprav so normalni – če odštejemo pomanjkljivo znanje češčine v času vstopa v šolo. V Ostravi je v desetih posebnih šolah 90 odstotkov ciganskih otrok, medtem ko jih je v Smíchovu v Pragi 60 odstotkov. Ko se enkrat znajdejo v "posebni šoli", je prestop v normalno tako rekoč nemogoč.

Samo madžarski Cigani niso doslej pokazali nikakršne želje, da bi zapustili državo. Organizacije, kot Združenje Raoula Wallenberga za državljanske pravice, in romske organizacije za samopomoč, kakršna je *Autonomia Alapítvány*, pišejo poročila, lobirajo in preiskujejo rasistične napade, in pogosto jim uspe doseči kazen za prestopnike. Vlada je tudi določila strukturo, po kateri so manjšine zastopane na lokalnem nivoju, in zato Romi, čeprav so še vedno tarče napadov obritoglavcev in rasističnih policistov, ne kažejo želje po izselitvi.

Tudi ne trdimo, da na Zahodu ni protiromskega rasizma. Posledici porasta brezposelnosti in vedno večjih razlik med zaslužkom bogatih in revnih sta boljši volilni izkupiček fašističnih strank v mnogih zahodnih državah ter naraščajoča nestrpnost do priseljencev in tujcev.

Nedavna anketa v Nemčiji je pokazala, da 22 odstotkov intervjuvancev ne bi hotelo stanovati zraven Juda in 36 odstotkov ne bi želelo imeti za soseda Turka, nenaklonjenost do ciganske družine v sosednjem stanovanju pa je dosegla 68 odstotkov. To je le malo manj kot 72 odstotkov, kolikor je pokazala podobna anketa na Poljskem.

Rasizem v mislih se lahko spremeni v rasizem v dejanjih. Marca 1995 je dva otroka, ki sta beračila ob cesti blizu Pise, zadela bomba. V Grčiji so v tem letu na policijski postaji v Patrasu pretepli dva mlada Roma in enega starejšega. Romska skupina, ki je preiskovala ta primer, je zbrala pričevanja o še 30 podobnih nasilnih dejanjih.

Cigani, ki so kupili kos zemlje v Angliji in se poskusili tam naseliti, so naleteli na nasprotovanje domačinov. V vasi Houghton Conquest v Bedfordshiru se je našlo prav toliko fanatikov kot v katerem koli češkem ali slovaškem mestu; o tem govorijo sovražno nastrojena pisma, naslovljena na lokalni svet:

“Razmišljate o dovoljenju za stalno naselitev Ciganov. Dostop do tega zemljišča je natanko nasproti vaškega otroškega igrišča. Potem svojega dveletnega sina ne bi več mogla pustiti na to igrišče, ker bi me bilo strah, da bi se mu kaj zgodilo.”

“Naselje ciganskih vozov bi lahko povzročilo izjemno družbeno škodo in bi neverjetno pogubno vplivalo na življenje ljudi v bližnji sosesčini.”

“Kakšna sredstva bomo dobili na voljo za dodatno policijsko zaščito vasi? ... To zemljišče je zelo blizu Royal Oak Puba in po našem mnenju je to potencialen problem za javni red.”

“Negativna plat tega predloga vključuje možen porast protizakonitih dejanj, onesnaženje in padec cen okoliških hiš.”

Ves ta strup je naperjen proti eni sami romski družini, katere oče je laični protestantski duhovnik in popoln abstinent.

Navedeni primeri niso osamljeni, ampak gre za značilno vsakdanje šikaniranje, ki ga doživljajo Cigani v skoraj vseh evropskih državah. Razlika med Vzhodom in Zahodom je v tem, da ima drugi zakone proti diskriminaciji in mehanizme, ki omogočajo proteste in odškodnine. Cigani, ki jim v Veliki Britaniji ne dovolijo v gostilno, lahko prosijo za posredovanje Svet za raso enakost. Žaljivi napisi, kot “Popotnikom ne strežemo”, bodo navadno izginili, še preden bo zadeva prišla na sodišče. Cigani, ki nimajo vstopa v diskoteko v Pragi, pa se nimajo kam obrniti.

Kar se danes dogaja v Vzhodni Evropi, ni toliko genocid kot etnično čiščenje, poskus mnogih držav, da bi prepričale Cigane v izselitev *en masse*. To spodbujajo izjave politikov, kot sta Eugen Barbu in Opaul Everac v Romuniji, medtem ko Poljska nacionalna fronta v svojih letakih jasno izjavlja, da bi bilo treba Cigane izgnati iz države. Organizacija Vatra Romanesca šteje med svoje dejavnosti

“krvav boj proti Ciganom in drugim manjšinam” in trdi, da so “sveto romunsko zemljo umazale noge Azijatov, Hunov, Ciganov in drugih potepuhov”.

Tako kot večina Judov v nacistični Nemčiji tudi Cigani nimajo kam iti. Češka republika je odklonila državljanstvo mnogim tisočem Ciganov, katerih starši so bili rojeni na Slovaškem, slovaška vlada jim ne da državljanstva, hkrati pa je Zahodna Evropa omejila priseljevanje. Nemčija uvaja nove predpise, podobne tistim, ki jih je v Veliki Britaniji uvedla vlada Thatcherjeve – in so jih novi laburisti obdržali – in po katerih bodo prosilci za azil prisiljeni živeti od miloščine dobredelnih ustanov.

Mnoge izmed napadov na Cigane, o katerih obstajajo poročila, so izvedli obritoglavci, ki so v večini evropskih držav pripadniki nacistične ideologije; o tem govorijo tudi simboli na njihovih oblačilih in njihove rasistične pesmi. Policija se jim nerada postavlja na pot – ne nazadnje zato, ker so nekateri njihovi otroci člani skupin obritoglavcev. Po ocenah je samo v Češki republici 5000 dejavnih obritoglavcev; poleg rednih napadov na Cigane obstajata tudi poročila o napadih na kongoškega zdravnika in na judovski par v Trutnovu. V kolikor imajo politični cilj, gre za cilj skrajnih desničarskih strank – z ustrahovanjem prisiliti Rome v beg.

Vendarle pa slika na Vzhodu ni povsem črna. Po odpravi omejitev za manjšine lahko Romi v javnosti uporabljajo svoj jezik, ustanavljajo gledališke skupine in izdajajo revije; novi romski časopisi se pojavljajo in izginjajo skoraj tako pogosto kot zasebne kavarnice.

Romsko gledališče v Košicah na Slovaškem dobiva nekaj državne subvencije; nekaj pozitivnih znamenj je bilo tam opaziti tudi na področju izobraževanja, čeprav so ciganski otroci v šolah tako rekoč izolirani. V Košicah je bila ustanovljena umetnostna šola za Cigane in na univerzah v Nitri in Spiski Novi Vesi poučujejo romski jezik in zgodovino. V Levoči na vzgojiteljski šoli poučujejo romsko kulturo. To je primerno povračilo za kraj, kjer so bili leta 1534 usmrčeni trije Romi, obtoženi malo verjetnega požiga mesta.

V Pragi Cigani nimajo vstopa v večino diskotek in restavracij, univerza pa je uvedla petletni program študija romščine. Toda ironija: ena redkih romskih študentk te smeri je opustila študij in je med tistimi, ki prosijo za azil v Kanadi, ker je na poti na univerzo doživela več napadov obritoglavcev.

V Romuniji so oživili festival ciganske narodne glasbe v Costestiju; obiskuje ga na tisoče ljudi. Poljski festival Romane Dyvesa prirejajo že deveto leto. Majhno število Romov sedi v parlamentih držav. Položaja ne moremo primerjati s položajem Judov v Nemčiji v tridesetih letih, ko je bila njihova izključitev iz akademskega, političnega in javnega življenja popolna.

Enajst držav je na čakalni listi za vstop v Evropsko unijo. V večini od njih živijo znatne ciganske skupnosti. Nekateri posamezniki se bodo gotovo želeli preseliti na Zahod, in to bi moralo naleteti na odobravanje, saj bodo v države gostiteljice prinesli nova znanja in energije, tako kot so prvi Romi prinesli železarsko obrt iz Indije v srednjeveško Evropo. Vendar bi večina Romov raje

ostala v državah, ki so že veliko rodov njihove domovine. Zahodne sile, Evropska skupnost in Evropski svet bodo morali pritisniti na kandidatke za članstvo v EU, da bodo uvedle zakonske in administrativne ukrepe, s katerimi bodo zagotovile svojemu ciganskemu prebivalstvu v začetku novega tisočletja enake pravice in možnosti.

Romski jezik

Romščina je sorodna pandžabiju in hindiju in je prišla s Cigani iz Indije. Med potjo je privzemala nove besede iz drugih jezikov. Iz perzijsčine je prišla zelo uporabljana beseda *baht*, ki pomeni srečo, iz grščine *drom* (tlakovana cesta). Verjetno je bila romščina v času, ko je prišla v Evropo, enoten jezik, pozneje pa se je razcepila v narečja, v glavnem zaradi vplivov večinskih jezikov dežel, v katerih Romi živijo. Ocene jezikoslovcev glede števila narečij, ki jih govori kakih 80 odstotkov romske populacije, se gibljejo med 13 in več kot 30.

Romščina je pregiben jezik: število, sklon, oseba ipd. se izražajo s spreminjanjem obrazil.

Me dikhava e chaves pomeni "Jaz vidim dečka", "Deček vidi mene" pa se reče *O chavo dikhela man*.

Na četrtem svetovnem kongresu Romov leta 1990 v Varšavi je bila sprejeta odločitev o uvedbi skupne ortografije, da bi poenotili narečja. Do takrat se je romščina zapisovala v različnih deželah na različne načine; navadno je na to vplivala abeceda večinskega naroda. Čeprav je bil predlagani sistem zapisovanja na kongresu sprejet z le nekaj vzdržanimi glasovi, še ni doživel splošnega priznanja.

Prva prava ciganska literatura v romščini sega v dvajseta leta 20. stoletja, ko je v Vzhodni Evropi začela izhajati vrsta enojezičnih in dvojezičnih revij in knjig. Po premoru med drugo svetovno vojno in poskusu genocida Romov je literarna uporaba romščine ponovno vzniknila. Poleg periodičnega tiska je izšlo tudi več romanov, avtobiografij in novelističnih zbirk, pa tudi legend in poezije. Izvajajo se izvirne in prevedene drame, nastalo je tudi več prevodov Nove zaveze. Gledališče Pralipe, ki domuje v Mülheimu v Nemčiji, je izvedlo Shakespearjevi drami *Otelo* in *Romeno in Julija* v prevodu.

Donald Kenrick je bil do nedavne upokojitve uspešen organizator izobraževanja za odrasle, pri čemer je kot prvi uvedel osnovno šolanje za Cigane in strokovno izobraževanje za ljudi, ki delajo z njimi. Nekaj časa je bil častni tajnik Britanskega ciganskega sveta; bil je tudi uradni prevajalec na treh svetovnih kongresih Ciganov. Veliko je potoval po Vzhodni Evropi in obširno pisal o zgodovini, jeziku in družbenem položaju Romov.